

Dejan Malinić
Ekonomski fakultet,
Univerzitet u Beogradu

ETIČKA DIMENZIJA KVALITETA FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA

ETHICAL DIMENSIONS OF FINANCIAL REPORTING QUALITY

Sažetak

Pouzdanost i transparentno finansijsko izveštavanje, koje rezultira istinitim i poštenim prikazivanjem finansijskih ostvarenja preduzeća, bitna je determinanta pouzdanosti i stabilnosti finansijskog sistema. Visok nivo poverenja u kvalitet informacija iz finansijskih izveštaja povećava sigurnost investitora, ohrabruje nove investicije, ubrzava finansijske i robne tokove i podiže efikasnost tržišta kapitala i privrede u celini. Naravno, važi i obrnuto. Velike finansijske prevare i finansijska kriza doveli su do velikog nepoverenja u računovodstvenu profesiju. Vraćanje izgubljenog kredibiliteta moguće je samo ako profesionalne računovođe i drugi učesnici u procesu finansijskog izveštavanja budu pružali usluge u skladu sa najvišim etičkim zahtevima.

U prvom delu ovog rada bavimo se pojmovnim određenjem kvaliteta finansijskog izveštavanja, sagledavanjem njegovog značaja i ukazivanjem na uzroke urušavanja kvaliteta finansijskog izveštavanja. U drugom delu rada ukazujemo na važnost etičkog rasuđivanja u procesu donošenja različitih računovodstvenih odluka. Nakon toga, istražujemo etičke izazove koji se postavljaju pred računovođe, menadžment, revizore i druge učesnike u procesu finansijskog izveštavanja. Na kraju, razmatramo i odgovornost akademskih računovođa u procesu finansijskog izveštavanja i vraćanju izgubljenog poverenja u profesiju.

Glavne reči: *kvalitet finansijskog izveštavanja, stabilnost finansijskog sistema, etika, javni interes, poverenje, odgovornost.*

Abstract

Reliable and transparent financial reporting, which results in true and fair presentation of the financial performance of companies, is an important determinant of the financial system reliability and stability. The high level of confidence in the quality of information shown in financial statements increases the security of investors, encourages new investments, accelerates the financial and trade flows and increases the efficiency of capital markets and the economy as a whole. Of course, the reverse is also true. Huge financial frauds and financial crisis led to high distrust in the accounting profession. Returning lost credibility is possible only if professional accountants and other participants in the process of financial reporting provide services to the highest ethical requirements. In the first part of this article we deal with the conceptual definition of the

quality of financial reporting, taking into account its importance, and pointing to the causes of the deterioration in financial reporting quality. In this article, the second part points to the importance of ethical judgments in decision-making of accounting. After that, we explore the ethical challenges which are faced by accountants, management, auditors and other participants in the process of financial reporting. Finally, we consider the responsibility of academic accountants in the process of financial reporting and returning the lost confidence in the profession.

Key words: *quality of financial reporting, financial system stability, ethics, public interest, confidence, responsibility.*

Uvod

Rasprave o kvalitetu finansijskog izveštavanja u okviru računovodstvene profesije svakako nisu novijeg datuma. Možemo reći da su one u okviru profesije uvek bile prisutne, a naročito su dobile na važnosti sa značajnijim razvojem korporativnih preduzeća i finansijskih tržišta. Međutim, nikada u svojoj istoriji do poslednjih 10-ak godina finansijsko izveštavanje nije pobudilo toliko veliki interes ukupne javnosti. Tome su svakako doprineli veliki finansijski skandali, koji su bili praćeni prevarama u finansijskim izveštajima, s kraja prethodnog i početkom ovog veka, i velika finansijska kriza, koji su brutalno u negativnom smislu izbacili u prvi plan kvalitet finansijskog izveštavanja, dovodeći u sumnju upotrebnu vrednost finansijskih izveštaja i stvarajući do sada sigurno najveću krizu poverenja u računovodstvenu profesiju. Godinama građen ugled, prvenstveno na delanju u interesu javnosti, pao je na najniže grane upravo zbog ugrožavanja javnog interesa. Poverenje, sigurnost i na tome građeni optimizam zamenjeni su nepoverenjem, strahom i skepticizmom.

Danas je svima jasno da računovodstvena profesija mora dati prioritet javnom interesu i preuzeti odgovornost prema zaštiti tog interesa u domenu finansijskog izveštavanja. Učesnici na tržištu kapitala, državne institucije, poslovni partneri, regulatorna tela, rejting agencije, finansijski analitičari, investicioni savetnici, konsultantske agencije i drugi korisnici se oslanjaju na računovodstvene informacije i računaju na nepristrasnost, poštenje, integritet i profesionalno ponašanje profesionalnih računovođa u obezbeđenju kvaliteta takvih informacija. Ostvarivanje misije čuvara javnog interesa podrazumeva postojanje transparentnog sistema izveštavanja koji će, putem kvalitetnog obelodanjivanja poslovno-finansijskih rizika, svesti informacione rizike na najmanju moguću meru. Nizak nivo poverenja u sistem finansijskog izveštavanja obeshrabuje investitore, povećava stepen njihove opreznosti, usporava finansijske tokove, što ima za posledicu smanjenje efikasnosti tržišta kapitala i privrede u celini. Budući da su posledice pogrešnih informacionih signala iz nekvalitetnih finansijskih izveštaja veoma neprijatne, javnost, u najširem smislu, očekuje od računovodstvene profesije da obavlja poverene dužnosti pridržavajući se najviših profesionalnih standarda u obezbeđenju javnog interesa.

Pored napora usmerenih na unapređenje zakonske i profesionalne regulative, podizanje kvaliteta korporativnog upravljanja i postavljanje nezavisnih javnih nadzornih tela, obezbeđenje kvalitetnog finansijskog izveštavanja podrazumeva i poštovanje visokih etičkih zahteva. Ovo zbog toga što je nemoguće obezbediti precizne norme za sve moguće situacije u praksi. Donošenje pravih odluka od strane profesionalnih računovođa i onda kada pravi izbori nisu očigledni zahteva ponašanje koje će uvek biti u funkciji čuvanja javnog interesa. Verujemo da danas, kada su pritisci na računovodstvenu profesiju i očekivanja od nje najveći, a poverenje investicione javnosti najmanje, nema drugog puta sem da se obezbedi da finansijsko izveštavanje bude pouzdano i transparentno i da finansijski izveštaji budu pošteno revidirani. Ne postoji drugačiji način da se povрати izgubljeno poverenje javnosti. U tom kontekstu, etičko ponašanje mora postojati kao stanje svesti profesionalnih računovođa i svih onih koji utiču na kvalitet finansijskog izveštavanja.

Kvalitet finansijskog izveštavanja

Stečenu veliku „popularnost“ u široj javnosti mnogi učesnici u lancu finansijskog izveštavanja (država, regulatorna tela, kreatori regulative, računovođe, revizori i dr.) bi rado što pre da zaborave, prvenstveno zbog velikih posledica koje su nastale za različite interesne grupe, stabilnost finansijskih sistema, nacionalne i globalnu ekonomiju. Naravno, računovodstvo i računovođe nisu uzrokovali skandale i krizu, ali su u njima participirali. Ipak, ako su ovi događaji iz perspektive računovodstvene profesije išta dobro doneli, onda su to: a) stvaranje jasne predstave u široj javnosti, uključujući državne institucije, regulatorna i zakonodavna tela, o važnosti finansijskog izveštavanja, što je naročito bitno u kontekstu činjenih upozorenja o potrebi adekvatnog regulisanja ove materije, b) saznanje da samoregulatorna tela nisu dovoljna da obezbede potrebni kvalitet izveštavanja, c) shvatanje računovođa i revizora (što su inače i pre morali da znaju) šta znači javni interes i kakve obaveze i odgovornosti, kao „čuvari“ tog javnog interesa imaju u procesu finansijskog izveštavanja i d) shvatanje da se moraju uložiti veliki naponi kako bi se izgubljeno poverenje povratilo.

Problem kvaliteta izveštavanja svakako nije jednostavan i može se analizirati iz različitih perspektiva. U ovom delu rada, imajući u vidu ozbiljnost problema, potrebu identifikovanja načina prevazilaženja krize poverenja (čemu naslovljenoj temi zasigurno pripada važno mesto), čini nam se neophodnim da barem načelno odgovorimo na tri pitanja: zašto je kvalitet finansijskog izveštavanja toliko važan, šta se podrazumeva pod kvalitetnim finansijskim izveštavanjem i koji su uzroci urušavanja kvaliteta finansijskog izveštavanja?

Mogli bismo generalno reći da je važnost sistema finansijskog izveštavanja određena karakteristikama proizvoda koje on nudi, s jedne, i informacionom zavisnošću korisnika informacija, s druge strane. U vezi s tim, treba reći da jedino sistem finansijskog izveštavanja, obuhvatajući sve poslovne transakcije koje se odvijaju unutar preduzeća, kao i transakcije sa pojedincima, organizacijama i institucijama iz okruženja, nudi jedan potpuni sistem kvantitativne analize. Reč je o izuzetno vrednim finansijskim informacijama o sposobnosti stvaranja dobitka, novčanim tokovima, finansijskoj poziciji, prome-

nama na kapitalu, primenjenim računovodstvenim politikama i drugim informacijama od značaja za razumevanje performansi preduzeća. Uz ovo, treba imati u vidu da se radi o informacijama koje su zbog njihovog značaja za eksterne korisnike dobile javni karakter, što ih je učinilo dostupnim svima i što im je omogućilo da igraju važnu u ulogu u smanjenju informacione asimetrije i povećanju efikasnosti tržišta kapitala.

Prethodne karakteristike računovodstvenih informacija učinile su da informacioni dometi finansijskih izveštaja budu veliki. Iako je njihova upotrebna vrednost za interne potrebe menadžmenta nesporna, na ovom mestu akcenat stavljamo na njihovu važnost za ekstere korisnike (prvenstveno investitore), tržište kapitala i nacionalnu ekonomiju. U tom kontekstu kvalitetan sistem finansijskog izveštavanja je u funkciji:

- obezbeđenja adekvatnih informacija investitorima o postojećim i perspektivnim performansama preduzeća, što je sračunato na smanjenje informacione asimetrije i rizika negativne selekcije i podsticanje efikasne alokacije kapitala;
- obezbeđenja višeg nivoa transparentnosti procesa i rizika na finansijskom tržištu, što je zbog smanjenja informacionih rizika od značaja za sigurnost učesnika na tržištu kapitala, stabilnost finansijskog sistema i smanjenje rizika od finansijskih kriza;
- obezbeđenja jačanja poverenja u tržište kapitala, što ohrabruje domaća i strana ulaganja doprinoseći razvoju tog tržišta, razvoju finansijskog i privatnog sektora i nacionalne ekonomije u celini;
- obezbeđenja informacione podloge za regulatorna tela na tržištu kapitala u procesu vršenja svoje nadzorne funkcije;
- preventivnog delovanja u smislu odvracanja i sprečavanja finansijskih manipulacija koje su sa sobom donele ogromne ekonomske i društvene štete.¹

¹ Primera radi, gubitak u tržišnoj kapitalizaciji nastao kao posledica prevara u finansijskim izveštajima kompanija Enron, WorldCom, Quest, Tyco i Global Crossing je procenjen na oko 460 milijardi dolara, pri čemu je samo bankrot kompanije WorldCom bio praćen gubitkom od 175 milijardi dolara, gubitkom 60.000 radnih mesta u 65 zemalja, a penzioni fondovi su ostali sa bezvrednim akcijama koje su nekada vredele 25 milijardi dolara. Više videti: Rezaee, Z., *Causes, consequences and deterrence of financial statement fraud*, Critical Perspective on Accounting, 2005. p. 278.

Upravo široka upotreba finansijskih informacija i visok nivo odgovornosti računovodstva u čuvanju javnog interesa podižu kvalitet finansijskog izveštavanja na najviši nivo u skali prioriteta računovodstvene profesije. Kvalitet pri tome nije lako definisati. Iako se to možda na prvi pogled čini, finansijsko izveštavanje nije egzaktan proces oslobođen subjektivizma. Procena vrednosti imovine, obaveza, kapitala, prihoda i rashoda često zahtevaju subjektivna prosuđivanja, pri čemu mogu postojati legitimna objašnjenja za različita rešenja. Manevarski prostor koji ostavljaju profesionalna i zakonska regulativa je prilično velik i omogućava uticaj na oblikovanje finansijskih izveštaja. Kapitalizacija pojedinih rashoda ili, alternativno, njihovo uključivanje u račun dobitka i gubitka, procena vrednosti nekretnina i opreme i sa tim povezani izbori veka trajanja i metoda otpisa, vrednovanje zaliha primenom nabavne cene, cene koštanja ili načela niže vrednosti, odlaganje ili ubrzanje otpisa potraživanja, formiranje ili ukidanje dugoročnih rezervisanja i njihova manje ili više konzervativna procena, različiti bilansni tretman poslovnog i finansijskog lizinga itd. su samo neki primeri mogućih uticaja u okviru dozvoljenog prostora na premetanje rezultata preduzeća između različitih obračunskih perioda, a, samim tim, i na tekuću i buduću profitabilnost i finansijsku poziciju preduzeća. Problem je još složeniji ako ovome dodamo i moguće manipulacije, sračunate na namerno izobličavanje stvarnih performansi preduzeća putem precenjivanja imovine, skrivanja zaduženosti, priznavanja nerealizovanih prihoda, pogrešne kapitalizacije rashoda, neobeldanjanja transakcija sa povezanim licima, nekonsolidovanja finansijskih izveštaja povezanih lica i sl. U ovakvim uslovima nije lako ni definisati, a kamoli obezbediti potrebni kvalitet finansijskog izveštavanja. Pronalažanje adekvatnih obračunskih i izveštajnih rešenja u takvim uslovima predstavlja veliki profesionalni izazov.

Imajući prethodno u vidu, kvalitet možemo shvatiti kao stepen divergencije informacija u finansijskim izveštajima od ekonomske realnosti. Ovakva definicija kvaliteta je sasvim korektna, ali ipak nije jednostavna za operacionalizaciju. U tom smislu, iako kvalitet ima više dimenzija, za investitore je možda najvažnije naglasiti da o kvalitetnom izveštavanju možemo govoriti ako ono obezbeđuje: 1) pošteno i potpuno predstavljanje ekonomskih

performansi, finansijske pozicije i rizika kojima je preduzeće izloženo, kao i 2) relevantne informacije za prognoze očekivanih dobitaka i novčanih tokova u narednim periodima.² Na toj liniji mogli bismo reći da se „... kvalitet dobitka (samim tim i finansijskog izveštavanja – prim. D.M.) procenjuje po tome da li njegova obračunata, iskazana i dostupna mera ne ugrožava ili ugrožava buduće dobitke, odnosno da li iza sebe ostavlja šanse za zadovoljavajuće dobitke u budućnosti ili pretnje za buduće dobitne performanse pa i pojavu gubitaka. Viši kvalitet se pripisuje dobitku odmerenom tako da minimalizuje buduće poslovne, finansijske i rizike pada vrednosti hartija od vrednosti kompanije, i obrnuto za niži kvalitet dobitka.“³ Generalno, ako tekuća ostvarenja nisu dobar indikator budućih ostvarenja, onda iz perspektive investitora kvalitet izveštaja je loš. Na ovom mestu treba još dodati da je kvalitet finansijskog izveštavanja širi od računovodstvenog konzervativizma, budući da se ponekad ovi pojmovi poistovećuju. Naime, konzervativno odmerene vrednosti nisu uvek odraz visokog kvaliteta finansijskih izveštaja. Konzervativizam je prihvatljiv kao oprezan odgovor računovođa kada se on suočava sa neizvesnošću u proceni ekonomskih efekata poslovnih transakcija, ali ne i kada se poštene vrednosti mogu nedvosmisleno utvrditi.⁴ Ukoliko konzervativizam nije praćen kvalitetnim obelodanjivanjem, onda on svakako ugrožava kvalitet finansijskog izveštavanja.

Negativne posledice nekvalitetnog izveštavanja su višestruke. Trpe ih vlasnici (gubitak uloženog kapitala i očekivanih prinosa u vidu dividendi i kapitalnih dobitaka), kreditori (gubitak uloženog kapitala i prinosa u vidu kamata), zaposleni (smanjenje plata i gubitak posla), država (gubitak poreskih prihoda), tržište kapitala (nestabilnost, nepoverenje, smanjenje aktivnosti), nacionalna ekonomija (smanjenje investicija, rast nezaposlenosti i smanjenje društvenog proizvoda) i računovodstvena profesija (gubi-

tak kredibiliteta). Nizak nivo poverenja u sistem finansijskog izveštavanja obeshrabruje investicije, povećava stepen njihove opreznosti, usporava finansijske tokove, što ima za posledicu smanjenje efikasnosti finansijskih tržišta i privrede u celini.

Ipak, treba imati u vidu da su sve ovo posledice i da mi treba verovatno više da govorimo o uzrocima i da tragamo za rešenjima kako bismo ih uklonili. Uzroci su višestruki. Pri tome, oni nisu vezani samo za računovodstvenu profesiju i značajno nadilaze njene okvire. Na ovom mestu ističemo one koje smatramo najvažnijim:

- 1) nepovoljno regulatorno okruženje koje odlikuju preobimni, kompleksni, često menjajući i ne lako primenjivi profesionalni standardi, inertan odnos države prema potrebi razvijanja kvalitetne regulative i utemeljenja nezavisnih nadzornih tela, sve do povremenog, pod uticajem političkih pritisaka, aktivnog učešća države u kršenju regulative putem raznih uredbi kojima se na neprimeren i nedozvoljen način menjaju zakoni i nemoć regulatornih tela da putem različitih uputstava i mišljenja pokriju nedorečenosti propisa;
- 2) ex post, spora i, po pravilu, zakasnela zakonska reakcija na probleme nosilaca odgovornosti za kvalitet finansijskog izveštavanja, jednako na nacionalnom i globalnom nivou, što je, takođe, posledica nedovoljne brige o javnom interesu, budući da dok traju finansijski usponi i dok investitori i druge interesne grupe ostvaruju koristi niko ne dovodi u pitanje kvalitet finansijskih izveštaja, a sa pucanjem spekulativnih balona štete su neizbežne i često dramatične;
- 3) nedovoljno kvalitetno korporativno upravljanje, koje obuhvata složene odnose (i podelu moći za upravljanje i kontrolu) između menadžmenta preduzeća, borda direktora i investitora, čemu značajno doprinosi pasivnost borda direktora koji često nije sposoban da ispuni svoju osnovnu ulogu obezbeđenja kvalitetnog upravljanja bilo zbog svoje nekompetentnosti i proizilazećeg nerazumevanja poslovno-finansijskih transakcija, bilo zbog nedostatka nezavisnosti, što je posledica činjenice da u praksi često generalni direktor bira, plaća i

2 Stickney, C., Brown, P., Wahlen, J., *Financial Reporting, Financial Statement Analysis and Valuation - A Strategic Perspective*, Thomson, Mason, 2007. p. 363-364.

3 Stevanović, dr N., *Bilansno-političke implikacije po kvalitet dobitka*, Ekonomika preduzeća, specijalni broj: Tajne bilansa: menadžerski pristup, Savez ekonomista Srbije, 2009. str. 109.

4 Stickney, C., Brown, P., Wahlen, J., op. cit. p. 363-364.

- kontrolirše članove borda direktora, umesto obrnuto;
- 4) površenost vršenja revizije, što je posledica činjenice da revizora plaća kompanija čije izveštaje revidira, a koji mora da radi u interesu javnosti, ali i posledica gubljenja kredibiliteta revizije, kada je sve manji broj preduzeća spreman da dobro plati za kvalitet, tako de se trka za prihodima revizorskih kuća pomera sa kvaliteta na broj izvršenih revizija;
- 5) nemoralno visoke kompenzacije (često se vezuju za performanse iskazane u finansijskim izveštajima), koje su se otele kontroli i koje su izraz nedostatka korporativne kulture i pohlepe, ali i jedne pogrešno stvorene klime da se menadžeri, nezavisno da li im je novac potreban ili ne, takmiče međusobno po visini kompenzacija, prepoznajući u njima simbol uspeha.⁵

Ne mislimo da je lista navedenih uzroka konačna, niti je namera da izostavljanjem računovođa sa nje umanjimo njihovu odgovornost za pad kredibiliteta sopstvene profesije. Ipak, ovo nam se čini dovoljnim da identifikujemo najslabije karike u lancu finansijskog izveštavanja.

Etičko rasuđivanje kao determinanta kvaliteta finansijskog izveštavanja

Videli smo da sistem finansijskog izveštavanja, usled obima i značaja informacija koje nudi, njihovog javnog karaktera i njegove uloge u očuvanju javnog interesa, ima ključnu ulogu u informacionom opsluživanju investitora i drugih interesnih grupa, unapređenju zaštite investitora, uspostavljanju poverenja na tržištu kapitala i obezbeđenju stabilnosti finansijskog sistema. Imajući ovo u vidu, sasvim su razumljivi naponi koje čine kreatori međunarodne profesionalne regulative, nacionalna zakonodavstva, regulatorna tela i računovodstvena profesija, kako bi se obezbedio kvalitetan sistem finansijskog izveštavanja, koji bi bio u funkciji obezbeđenja istinitog i poštenog prikaza prinosne snage, novčanih tokova i finansijske pozicije preduzeća. Na isti način treba gledati i nametanje obaveze javnim društvima u pogledu inkorporiranja interne revizije

i sistema internih kontrola, što bi trebalo preventivno da deluje u pravcu sprečavanja narušavanja imperativa istinitog i poštenog izveštavanja. Dodatnu sigurnost eksternim korisnicima u pogledu kvaliteta informacija u finansijskim izveštajima trebalo bi da pruže nezavisni eksterni revizori putem kredibilnih uveravanja o tome da li su, i u kojoj meri, finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa relevantnim pravilima izveštavanja.

Nosioci odgovornosti za kvalitet finansijskog izveštavanja nalaze se pred velikim izazovima. Na globalnom nivou to su međunarodne organizacije i tela, Međunarodna organizacija komisija za hartije od vrednosti (International Organization of Securities Commissions – IOSCO), Međunarodna federacija računovođa (International Federation of Accountants – IFAC) i Odbor za međunarodne računovodstvene standarde (International Accounting Standards Board – IASB), na nacionalnom nivou to su država, nacionalna regulatorna tela, profesionalne organizacije i nezavisna javna nadzorna tela, dok na nivou preduzeća odgovornost leži na menadžmentu, komitetu za reviziju i profesionalnim računovođama (uključujući i revizore). Uprkos tome, što su svi nosioci odgovornosti za kvalitet prihvatili sopstvenu odgovornost u tom procesu, praksa je pokazala da sve to nije bilo dovoljno, da su propusti pravljani i da su štete nastajale.

Međutim, pre iznošenja oštrijih kritika treba imati u vidu da savršeno finansijsko izveštavanje ne postoji i da, zbog kompleksnosti poslovne prakse, verovatno nikada neće biti dostignuto. Naime, nemoguće je razviti pravila jednako uspešno primenjiva u svim mogućim situacijama. Otuda i postojanje iznudenog prava opcije između različitih računovodstvenih rešenja. Da situacija bude još složenija valja reći da i postojanje kvalitetne računovodstvene regulative nije uvek dovoljno. Ovo ne samo zbog toga što ona ne može uzeti u obzir sve moguće poslovne situacije, već i zbog toga što njihova primena često zahteva dodatna tumačenja. Budući da ne možemo u nedogled objašnjavati postojeće novim normama, uputstvima i mišljenjima, u njihovom tumačenju i ispravnoj primeni se moramo osloniti na rasuđivanje. Dakle, poštovanje profesionalne i zakonske regulative nije dovoljna garancija obezbeđenja kvaliteta finansijskog izveštavanja. Na ovom mestu prepo-

⁵ O ovome i drugim uzrocima više videti: Sundem, G., *Ethics and Financial Reporting in a Post-Enron Environment*, <http://www.cga-pdnet.org>, 2003. p.3-4.

znajemo neizostavnu ulogu etičkog ponašanja u procesu obezbeđenja željenog kvaliteta.

Između ostalog, zajedničko za sve prevare je nedostatak etike. Jednim delom računovodstvene prevare su nastajale kao posledica neposrednog kršenja zakonske i profesionalne regulative. U ovakvim okolnostima, situacija je utoliko jednostavnija što su posedice po učesnike u ovakvim procesima jasne. Čini nam se da je situacija kompleksnija onda kada računovodstvene manipulacije nastaju kao posledica zloupotreba nedorečenosti relevantne regulative ili fleksibilnog tumačenja postojećih normi zarad ostvarenja koristi za određene interesne grupe. Formalno ostajanje u okvirima regulative, prikrivanje neadekvatne primene računovodstvenih principa, suštinsko kršenje duha zakona i oštar sukob sa elementarnim etičkim normama karakterišu takvu praksu.

Generalno, etiku možemo razumeti kao skup određenih moralnih normi koje određuju kako pojedinci i institucije treba da se ponašaju u obavljanju svojih aktivnosti. U tom kontekstu, etiku u računovodstvu bismo mogli predstaviti kao skup široko prihvaćenih moralnih normi i vrednosti koje profesionalnim računovođama služe kao putokazi u procesu obezbeđenja potrebnog kvaliteta finansijskog izveštavanja i odgovornog izvršavanja uloge „čuvara“ javnog interesa. Zakoni, odnosno profesionalna i zakonska regulativa u računovodstvu stvaraju minimalne standarde prihvatljivog ponašanja. Nije, međutim, dovoljno samo poštovati zakon, u tom procesu moraju se prihvatiti veće odgovornosti. Etika ide dalje od zakona i pokriva sve one situacije koje nisu obuhvaćene zakonskim i profesionalnim normama, sve one nejasne slučajeve i tzv. pravne praznine.⁶ Standardi etičkog ponašanja sužavaju prostor za aktivnosti koje nisu u skladu sa moralnim normama.

Etika, kako u drugim oblastima, tako i u računovodstvu, često se svodi na sposobnost prepoznavanja šta je dobro, a šta loše i, naravno, prihvatanje ovog prvog. Međutim, ovo ne odražava na pravi način suštinu etike. Činjenica je da u poslovnom svetu postoje mnoge stvari za koje se zna, bez poznavanja posebno stvorenih profesionalnih normi, da su same po sebi dobre ili loše, odnosno prihvatljive ili neprihvatljive. Računovođe se u tom kontek-

stu suočavaju sa različitim pritiscima: prikazati prihode koji nisu realizovani, kapitalizovati rashode koji moraju da budu priznati kao rashodi perioda, potceniti rezultat da bi se smanjila poreska davanja, propustiti neka knjiženja i sl. Ovo jesu dramatični zahtevi, ali nisu etički izazovna pitanja. Ovde je sve jasno. Ovakve odluke su protivzakonske i neetične.

Međutim, postoje i mnoge druge stvari koje zahtevaju prosuđivanje i gde mogu postojati dileme i različita mišljenja, ponekad sa ubedljivom argumentacijom. Pravi je izazov tada prepoznati i podvojiti dobro od lošeg i postupiti ispravno. Linije razgraničenja između etičnog i neetičnog mogu da budu nedovoljno jasno uočljive. Pitanja vezana za vrednovanja, uravnotežavanje dobitaka, određivanje mere kapitalizacije rashoda, formiranje rezervisanja i latentnih rezervi, obim i kvalitet obelodanjivanja i mnoga druga mogu imati više odgovora. Etika je zapravo neophodna u takvim situacijama, kada imamo više odgovora.⁷ Ako se sada još jednom prisetimo važnosti računovodstvenih informacija, uloge računovodstvene profesije u obezbeđenju poverenja u modernoj tržišnoj ekonomiji, nemogućnosti razvijanja savršenih pravila i neophodnosti prosuđivanja u procesima vrednovanja, onda ovde možemo slobodno izreći stav da je gotovo nemoguće dostići zahtevani kvalitet finansijskog izveštavanja bez etičkog ponašanja. Etika se nadovezuje na sve zakonske i profesionalne norme i prožima ponašanje kreatora standarda, državnih institucija, regulatornih tela, menadžera, računovođa i revizora. Imajući u vidu javnu odgovornost, postojanje tzv. sivih zona kada pravila nisu jasna, veliki prostor za prosuđivanje, kao i činjenicu da profesionalne računovođe ponekad moraju donositi odluke koje nisu u najboljem interesu menadžmenta koji ih plaća, možemo reći i da je računovodstvo jedna od etički najzahtevnijih profesija.

Široko polje za rasuđivanje od strane računovođa u procesu pripremanja i prezentovanja finansijskih izveštaja za dobrobit drugih izvesno podrazumeva ispunjavanje visokih etičkih normi. Shvatajući veličinu i ozbiljnost problema, računovodstvena profesija je, kao i mnoge druge, ustanovila Etički kodeks za profesionalne računovođe, donet od strane IFAC-ovog Odbora za međunarodne

6 Minz, S., Morris, R., *Ethical Obligations and Decision Making in Accounting*, Text and Cases, McGraw Hill, New York, 2008. p. 1-2.

7 Više videti: Šefers, M., Pakaluk, M., *Razumevanje računovodstvene etike*, prevod, Službeni glasnik Republike Srbije, 2009. str 70-77.

standarde etike, obavezujući organizacije članice IFAC-a i preduzeća da ne mogu primenjivati standarde koji su manje zahtevni od onih propisanih ovim dokumentom. U okviru njega ustanovljeni su ključni etički zahtevi koji se odnose na profesionalne računovođe i koji obezbeđuju poštovanje osnovnih principa profesionalne etike. To su: integritet (zahteva časno postupanje, pošteno ponašanje i iskrenost), objektivnost (insistira na nepristrasnosti i profesionalnom poslovnom prosuđivanju), profesionalna osposobljenost i dužna pažnja (stavlja akcenat na održanje i unapređenje stručnih znanja, posvećenost i pažnju pri pružanju usluga klijentima), poverljivost (obavezuje na uzdržavanje od obelodanjivanja poverljivih informacija i njihovog korišćenja za sticanje ličnih ili koristi za treća lica) i profesionalno ponašanje (podrazumeva poštovanje zakonske i profesionalne regulative i izbegavanje svih aktivnosti koje mogu da diskredituju profesiju). Od profesionalnih računovođa se zahteva da prepoznaju pretnje od mogućeg narušavanju navedenih principa i da primene zaštitne mere ukoliko takve pretnje postoje kako bi se obezbedilo poštovanje osnovnih principa.⁸

Poštovanje profesionalnih, zakonskih i etičkih normi ponašanja u računovodstvu pri donošenju različitih odluka podrazumeva da profesionalne računovođe imaju karakteristike koje omogućavaju postojanje etičkog kapaciteta. Pri tome, etički kapacitet odražava sposobnost etičkog prosuđivanja i odlučivanja. Džozefsonov institut za etiku (The Josephson Institute of Ethics) je identifikovao šest stubova karaktera koji obezbeđuju temelje moralnog donošenja odluka od strane profesionalnih računovođa. To su: 1) poverenje (trustworthiness), koje uključuje iskrenost, postupanje sa integritetom, pouzdanost i praktikovanje lojalnosti u odnosima sa drugima, 2) poštovanje (respect), koje u ophođenju sa drugima podrazumeva učtivost, ljubaznost, pristojnost, dostojanstvo, samostalnost, toleranciju i prihvatanje, 3) odgovornost (responsibility), što znači iskazivanje određenog nivoa brige i marljivosti u onome što radimo, 4) pravičnost (fairness), koja pretpostavlja tretiranje svih ljudi na isti način, nepristrasno i otvoreno, 5) brižnost (caring), u smislu sposobnosti

da se razumeju interesi i problemi drugih, što Džozefson smatra srcem etike i moralnog odlučivanja, i 6) dužnosti dobrog građanina (citizenship), što podrazumeva ponašanje kao dobrog člana zajednice.⁹

Sve prethodno je neophodno, ali pitanje je kako sve to podsticati. Unapređenja na ovom planu pretpostavljaju aktivnosti u dva pravca. Prvo, treba činiti napore na planu unapređenja ličnog razvoja, što podrazumeva široko obrazovanje, dodatno usavršavanje kroz razne vidove kontinuirane edukacije, čitanje literature o etici, kao i negovanje posvećenosti prema poslu i visokog mišljenja o profesiji. Drugi pravac je negovanje korporativne kulture u preduzećima koja podržavaju etiku i profesionalizam i gde primeri etičkog ponašanja nadređenih i starijih predstavljaju putokaze za potčinjene i mlađe.

Shvatajući posledice finansijskih skandala mnoge kompanije i institucije se poslednjih godina utrkuju u promovisanju etike. Kompanije utemeljuju različite kodekse ponašanja. Profesionalne asocijacije preispituju postavljena pravila i u isto vreme postavljaju etičke standarde koji treba da zaštite sve korisnike informacija i profesiju od ponašanja koje nije u skladu sa dobrim poslovnim običajima. Poslovne škole uvode različite programe etike, dok finansijska štampa posvećuje veću pažnju ovim problemima. Naravno, otvoreno je pitanje do koje mere je ovakvo ponašanje deklarativno i marketinški motivisano, a u kojoj orijentisano na suštinsko rešavanje problema i da li je to dovoljno da se spreče manipulacije.

Postojanje etičkog kodeksa samo po sebi ne čini kompaniju etičnom ili neetičnom. Ključna je implementacija etičkih normi koje podržavaju odgovarajući sistem vrednosti. Kršenje etičkih normi (ne samo zakona) može dovesti u iskušenje pojedince i veoma ugledne kompanije da nepromišljeno preduzimaju aktivnosti zbog kojih mogu da budu dovedene u veoma neprijatan položaj. Moralno ponašanje je pitanje od urgentnog značaja i za kompanije i za državu. Uz sve ovo treba imati u vidu da kodeksi propisuju opšte smernice za profesionalno ponašanje i da se ni oni ne mogu baviti svim pitanjima. Prosuđivanje je neophodno i etički izazovi su veliki.

⁸ Više videti: Etički kodeks za profesionalne računovođe u: Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike, prevod, Savez računovođa i revizora Srbije, 2006. str. 113-124.

⁹ Minz, S., Morris, R., op. cit. p. 8-12.

Etički izazovi obezbeđenja kvaliteta finansijskog izveštavanja

Drastične posledice kreativnog izveštavanja navode nas na zaključak da postojeće probleme i odgovornost ne možemo smestiti samo u računovodstvene okvire. Zog dužine lanca finansijskog izveštavanja, odnosno brojnosti onih koji mogu uticati na kvalitet, i činjenice da neracunovođama u tom procesu pripada važno mesto, računovodstvenu etiku ne možemo vezivati samo za profesionalne računovođe. Svi koji utiču na kvalitet finansijskog izveštavanja moraju se jednako obavezno odnositi prema profesionalnim računovodstvenim etičkim standardima. Ovo, naravno, ne zbog računovođa, već zbog značaja informacija, što uveliko nadilazi računovodstvene okvire. Dakle, etičke izazove moramo tražiti i na drugim mestima, odnosno svuda gde postoje potencijalni uticaji na razvijanje kreativne računovodstvene prakse. U tom kontekstu mogli bismo govoriti o etičkim izazovima računovođa na područjima neposredne primene računovodstvene regulative, etičkim izazovima koji stoje pred menadžmentom, etičkim izazovima na području revizorske prakse, etičkim izazovima na zakonodavnom nivou gde se kreira odgovarajuća regulativa, ali i etičkim izazovima koji se vezuju za većinske vlasnike, finansijske i pravne savetnike, političku elitu i akademske računovođe. Da bi povratila izgubljeno poverenje profesija mora da gradi svoj ugled na osnovama etike i poštenja.

Etički izazovi računovođa u procesu primene računovodstvene regulative

Kriza poverenja u računovodstvenu profesiju uzrokovana je neadekvatnim ponašanjem različitih učesnika u lancu finansijskog izveštavanja. Ona je nastala i opstaje kao posledica nemogućnosti rešavanja agencijskog problema, postojanja sukoba interesa kod menadžmenta i revizora, nemogućnosti računovodstvene profesije da brzo, efikasno i dugoročno reši neke probleme u izveštavanju i sl. Mora se priznati, međutim, da je aktuelna kriza poverenja sigurno posledica i nedostatka etike u ponašanju gotovo svih učesnika u lancu finansijskog izveštavanja.

Sasvim su površna i suštinski pogrešna mišljenja po kojima je primarni zadatak računovodstva merenje per-

formansi i da u tom procesu kvantificiranja uspešnosti kompanija ne mogu stajati značajnije etičke dileme. Predstava o računovođama kao ljudima duboko uronjenih u svet brojeva, okrenutih prošlosti, sa dominantno konzervativnim (opreznim) ponašanjem uveliko je prevaziđena. Snažni pritisci vlasnika da se ostvare što veći rezultati, prikaže što povoljnija slika o ostvarenjima preduzeća koja će ostavljati snažan utisak na postojeće i potencijalne akcionare, olakšavati pregovaračku poziciju sa kreditorima i učvršćivati pozicije menadžmenta pretvorili su konzervativnog, na istinito i fer izveštavanje orijentisanog, u agresivnog i „kreativnog“ računovođu, neretko spremnog na oblikovanje performansi u skladu sa pojedinačnim ciljevima, koji zaboravlja svoju ulogu u služanju javnom interesu. Prostor za razne kreacije u finansijskim izveštajima je toliko širok da ponašanje menadžmenta i računovođa u procesu finansijskog izveštavanja predstavlja prvorzredno etičko pitanje. Ovo naročito zbog toga što relevantna regulativa ponekad nudi samo opšte osnove i alternativne izbore za rešavanje pojedinih problema.

Čini nam se da je profesija u nameri da razvije što kvalitetnije profesionalne standarde upala u sopstvenu zamku. Želja da se pokrije što veći broj poslovnih situacija i da se ostavi što manje prostora za slobodne interpretacije rezultirali su u preobimnim, kompleksnim i ne lako primenjivim standardima. Uz to, visok intenzitet promena u okruženju, nove poslovne ideje i razvijanje čitave lepeze novih finansijskih instrumenata uslovili su da tempo promena u računovodstvenim standardima bude veoma brz. To izaziva više problema.

Prvo, nastojanje da se računovodstvena pravila postave prema konkretnim situacijama, umesto da se akcenat više stavi na principe, ima za posledicu razvijanje često suviše kompleksnih rešenja koja komplikuju njihovu primenu u praksi. *Drugo*, promene računovodstvenih pravila pod pritiskom često nisu dobre i imaju kratkoročni karakter. *Treće*, veliki obim računovodstvenih standarda, brze i česte promene u njima čine nemogućim da i sama računovodstvena profesija, oličena u profesionalnim računovođama i revizorima širom sveta, na kvalitetan način prati i primenjuje standarde. Preterano detaljna pravila mogu da budu kontraproduktivna i da postanu izvor problema u ponašanju koje bi trebalo da spreče. *Četvrto*, povremeno menjanje

načina obuhvatanja pojedinih bilansnih pozicija u bilansnim šemama ugrožava uporedivost kao kvalitet koji čini informacije upotrebljivim za investitore. Ukoliko uporedivosti nema investitori, kao ključni korisnici računovodstvenih informacija, se ne osećaju dovoljno sigurnim pri njihovoj upotrebi. Sve ovo, čini nam se, širi manevarski prostor za mogući uticaj na oblikovanje performansi preduzeća, doprinoseći nesigurnosti i neizvesnosti u primeni regulative, što etičko ponašanje čini neizbežnim i urgentnim.

Prihvatanje međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja predstavlja korak u dobrom pravcu. Međutim, to nije dovoljno da garantuje kvalitet finasijskog izveštavanja. Drugim rečima, kvalitetni standardi nisu dovoljni sami po sebi. Ostaje veliki problem njihove primene. U tom smislu treba savladati brojne prepreke, kao što su: prevazilaženje različitih računovodstvenih tradicija, unapređenje načina interpretacije standarda, podizanje nivoa obrazovanja računovođa, dostizanje razumne stabilnosti profesionalne regulative, rešavanje problema kompleksnosti standarda koji mogu da budu jedan od uzroka njihove pogrešne primene i sl.

Etičko ponašanje podrazumeva istinito i pošteno izveštavanje, što uključuje i potpuno obelodanjivanje relevantnih informacija. Nedopustivo je kreiranje skrivenih gubitaka i namerno izobličavanje sadržine finansijskih izveštaja. Pri tome, dopustiva politika finansijskog izveštavanja može podrazumevati razumne latentne rezerve (u skladu sa dobrim poslovnim običajima) i do granice koja ne stvara informacione rizike za korisnike. Drugim rečima, takva politika ne sme da dovodi do konflikata između vlasnika i menadžmenta (neopravdano visoki bonusi zasnovani na pogrešno iskazanim performansama), preduzeća i države (izbegavanje poreskih davanja, prikrivanje monopolskog položaja), preduzeća i kreditora (pogrešno prikazivanje ispunjenja ugovornih obaveza) i drugih mogućih konflikata sa poslovnim partnerima, zaposlenima i celokupnom javnošću.

Glavni etički izazovi u procesu finansijskog izveštavanja vezani su za proces vrednovanja bilansnih pozicija, što je presudno za istinito i pošteno izveštavanje, budući da se kroz ovaj proces direktno utiče na visinu dobitnih ostvarenja i finansijski položaj preduzeća. No, ne treba zaboraviti ni probleme koje stvaraju reklasifikacija poje-

dinih bilansnih pozicija, njihovo ciljno smeštanje u određene delove bilansa, kao ni prikazivanje bilansnih kao vanbilansnih pozicija (manipulacije sa lizingom, ugovornim obavezama i sl).

Izvesno je pri tome da agresivno ponašanje vodi povećanju informacionih rizika i udaljava od realne predstave o pravim performansama preduzeća. Problem je u tome što granicu između agresivnog i neagresivnog ponašanja nije uvek lako povući. Dopustivost fer vrednosti za vrednovanje pojedinih imovinskih delova, primera radi, sračunata je na povećanje relevantnosti informacija. Zapravo, moglo bi se reći da je nemogućnost da se stane na put netičkom ponašanju kreatora finansijskih izveštaja uslovlila restrukturiranje ciljeva finansijskog izveštavanja i stavljanje većeg akcenta na informacione potrebe investitora, što je značilo i veću orijentaciju na primenu koncepta fer vrednosti. Fer vrednost bi trebalo da odražava ekonomsku realnost, ali će zbog širokog manevarskog prostora koji je ostavljen menadžerima i računovođama, naročito u uslovima nelikvidnih tržišta, pouzdanost izveštaja opet zavisiti i od etičkog poimanja istinitog i fer izveštavanja.

Brojni su i drugi izveštajni izazovi: izbor trenutka priznavanje nerealizovanih dobitaka, kapitalizovati ili nekapitalizovati rashode, agresivna ili umerena politika otpisa, poštovanje razumne mere u izdvajanju troškova rezervisanja, izbor sadržine cene koštanja za vrednovanje zaliha učinaka, podvajanje stvarnih od potencijalnih obaveza, pomeranje prihoda od neposlovnih ka poslovnim aktivnostima, pomeranje novčanih tokova između poslovnih i investicionih aktivnosti itd. Pri tome, često nije problem u tome kako treba profesionalno postupati u ovim situacijama. Problem je u tome kada se ovakve situacije zloupotrebljavaju sa namerom da se određene interesne grupe dovedu u zabludu. U takvim uslovima pozivanje na dopustivost u standardima je samo prikrivanje nedopustivog ponašanja.

Detaljna obelodanjivanja primenjenih računovodstvenih politika, koja, između ostalog, ukazuju na način i efekte vrednovanja imovine, obelodanjivanje strukture finansijskih plasmana, strukture i kvaliteta potraživanja, strukture i ročnosti obaveza i sl. pružaju mogućnost procene kvaliteta finansijskih izveštaja. Čak i onda kada su primenjeni neki agresivniji metodi vrednovanja u bilan-

sima stanja i uspeha, ako su njihova primena i efekti po rezultat i finansijsku strukturu potpuno obelodanjeni, onda to može značajno umanjivati informacione rizike. U praksi se često dešava da korisnici informacija olako prelaze preko napomena, što je velika greška. Možda nam napomene neće uvek otkriti ono što bi trebalo da znamo, ali ako ih ne pročitamo onda se ne možemo ni nadati da ćemo biti kvalitetno informisani.¹⁰

Problem koji je vezan za kvalitet obelodanjivanja vezan je za efekte koji se takvim obelodanjivanjem mogu postići. Primera radi, u napomenama treba objaviti i ključne pretpostavke koje se odnose na budućnost, iz čega se mogu izvući zaključci o izloženosti preduzeća određenim rizicima. Obelodanjene nove investicije mogu ukazivati na nove novčane tokove i nove dobitke. Jednostavno, dobre vesti u napomenama mogu da budu od značaja za procenu povećanja vrednosti akcija. Problem nastaje u onom trenutku kada treba obelodaniti i loše vesti koje mogu nagoveštavati ili otkrivati probleme. Obelodanjivanje dobrih i prikrivanje loših vesti nije dobra etička praksa. Vremensko podešavanje, u smislu kada plasirati dobre a kada loše vesti, zarad ostvarenja nekih kompenzacija, takođe nas vodi u sukob sa etičkim standardima.

Etički izazovi menadžmenta u procesu finansijskog izveštavanja

Zajedno sa prethodnim treba imati u vidu da računovodstvo sa ukupnim svojim instrumentarijumom predstavlja praktično instrument u rukama korporativnog menadžmenta koji služi za ostvarivanje funkcija polaganja računa, javnog izveštavanja i kreiranja potrebnih informacija (eksterno i interno). Otuda je sasvim razumljivo da menadžment bude sasvim familijaran sa načelima etičkog ponašanja u računovodstvu. Ne treba gubiti iz vida da računovođa može praviti slučajne greške, ali da namerne kreacije u finansijskim izveštajima su uvek odraz želje menadžmenta da ostvari određene ciljeve.

Kreativno izveštavanje uobičajeno nastaje kao posledica nemogućnosti menadžmenta da ostvari poslovne ciljeve. Suočen sa takvom opasnošću, neizbežnim rizikom od pada cena akcija i posledičnim gubitkom izgled-

nih privilegija, menadžment je motivisan da ciljnim oblikovanjem finansijskih izveštaja pošalje informacije investitorima i drugim stejkholderima koje u većoj ili manjoj meri ne odgovaraju ekonomskoj realnosti. Nezavisno od toga što iza ovakvih aktivnosti stoje uglavnom interesi menadžmenta, sama mogućnost da se ekonomska realnost drugačije predstavi sa namerom da se korisnici dovedu u zabludu narušava kredibilitet finansijskog izveštavanja, profesionalnih računovođa i računovodstvene profesije u celini. Razumljivo, ne mislimo da bi kredibilno izveštavanje rešilo sve poslovne probleme ili eliminisalo poslovne neuspehe, ali bi ono svakako doprinelo smanjivanju mogućnosti da poslovni neuspesi budu dodatno uvećani netransparentnim izveštavanjem.¹¹

Razumljivi su motivi za neprofesionalno ponašanje menadžmenta u procesu finansijskog izveštavanja u situacijama kada performanse zaostaju za očekivanim. Podsticaji zasnovani na kratkoročnim ostvarenjima mogu da budu razlog za upravljanje dobitkom tako što će se iskazivati manji dobitak kada je on visok, odnosno veći dobitak kada je on realno niži. Vredni kompenzacioni paketi koji u sebi sadrže opcije na akcije mogu da budu razlog da menadžment primenom kreativne računovodstvene prakse tempira finansijska ostvarenja tako da ona doprinesu maksimalnom povećanju cena baš u vreme izvršenja opcija. Nije isključeno ni lažno izveštavanje (prikazivanje fiktivnih prihoda, skrivanje gubitaka, prikrivanje zaduženosti i sl.) kako bi se ostvarile neke privilegije. Dovoljno je alarmantna činjenica objavljena u magazinu Fortune (2. septembar, 2002, p. 64) da su direktori 25 kompanija čije su cene akcija pale 95% ili više, u periodu između januara 1999. i maja 2002. godine, koje su imale i poslovne i izveštajne probleme, otišli iz njih sa 23 milijardi dolara.¹² Valja još dodati da iako se kompenzacije ne vezuju uvek za računovodstvene mere ostvarenja (ponekad se vezuju za tzv. ekonomske mere performansi, a ponekad se plaćaju birokratski), utisak je da se računovodstvu pripisuju veće „zasluge“ u ovim procesima nego što ih realno ima.

10 Reilly, K. F., Brown, C. K., *Investment Analysis & Portfolio Management*, Thomson, Mason, Ohio, 2003. p. 352-353.

11 Task Force on Rebuilding Public Confidence in Financial Reporting: *Rebuilding Public Confidence in Financial Reporting - An International Perspective*, IFAC, New York, 2003. p. 5.

12 Malinić, dr D., *Creative financial reporting as a source of information risks*, *Ekonomika preduzeća*, Journal of Serbian Economist Association, Belgrade, September - October, 2008. p. 4.

U ovom kontekstu menadžment je pred ozbiljnim etičkim izazovom da se odupre pritiscima vlasnika koji mogu navoditi na kreativno finansijsko izveštavanje. S druge strane, rukovodeći se etičkim standardima računovođe moraju isto tako da budu sposobne da se odupru mogućim pritiscima menadžmenta da na neprihvatljiv način oblikuju finansijske izveštaje. To nije uvek jednostavno, budući da i jedni i drugi mogu da budu pod pretnjom gubitka posla ukoliko ne ostvaruju postavljene ciljeve, odnosno ne izvršavaju postavljene zadatke. Moramo, naime, imati u vidu da „etičke odluke mogu imati nepovoljne posledice, ali poštenje i karakter imaju svoju cenu. Da su besplatni svi bi ih imali. Ali u današnje vreme otkrivamo da je trošak poštenja i karaktera jeftin u poređenju sa troškom njihovog nepoštovanja“ (James E. Copeland, bivši izvršni direktor kompanije Deloitte and Touche).¹³

Menadžment, koji relativno lako poseže za računovodstvenim instrumentima u procesu oblikovanja rezultata, zato što sa njima može promeniti predstavu o performansama preduzeća bez uticaja na stvarna poslovna događanja, mora da bude barem elementarno računovodstveno edukovan da bi shvatio ozbiljnost mogućih posledica. Treba istaći da primarna odgovornost za kvalitet izveštavanja je na vrhovnoj upravi i finansijskom menadžmentu, koji su ponekad snažno motivisani da prikažu svoje izveštaje boljim nego što stvarno jesu, budući da na taj način prikazuje boljim i sopstvene performanse. Interesi investicione javnosti tada padaju u drugi plan. Sekundarna odgovornost je na profesionalnim računovođama i revizorima. Ovo ipak ne znači da su računovođe zaštićene od odgovornosti. Ne treba zaboraviti da korporativne računovođe, imajući u vidu njihove pozicije i odgovornosti u preduzeću, aktivno učestvuju u donošenju računovodstvenih odluka.¹⁴

Shvatanje težine problema i, zajedno s tim, da se samoregulatorne organizacije ne mogu izboriti sa prevarnim izveštavanjem, primorali su regulatore, između ostalog, da i neke etičke norme dobiju obavezujući, zakonski karakter. Dobar primer za to je donošenje Sarbanes-Oxley-

og zakona, koji je stavljajući akcenat na obaveznost formiranja javnih nadzornih tela, nezavisnost revizora, unapređenje korporativne odgovornosti, potpunije obelodanjivanje, oštro sankcionisanje prevarnog izveštavanja, i slično, značajno suzio manevarski prostor za prevarno izveštavanje. U delu koji se odnosi na korporativno upravljanje jasno su, kroz veći broj odredbi, istaknuti zahtevi u pogledu kvaliteta, integriteta i pouzdanosti finansijskih izveštaja. Ovim odredbama se zahteva da: 1) generalni direktor i finansijski direktor potvrđuju tačnost i potpunost finansijskih izveštaja; 2) menadžment je odgovoran za uspostavljanje adekvatnih i delotvornih internih kontrola; 3) menadžment ne može preduzimati nikakve manipulative aktivnosti, primoravati ili dovesti u zabludu revizora u procesu vršenja revizije finansijskih izveštaja; 4) menadžment bi trebalo da uspostavi logične veze između projektovanih i obaveznih godišnjih izveštaja; 5) u delu koji se odnosi na menadžerske diskusije i analize trebalo bi potpuno obelodaniti ključne računovodstvene procene i računovodstvene politike; 6) vrhovni menadžeri moraju vratiti kompenzacije koje su primili, ako se dokaže da su oni pogrešno predstavili njihove finansijske izveštaje; 7) kompanije odmah objavljuju insajdersku trgovinu; 8) kompanije zabranjuju pozajmice direktorima.¹⁵ Ideja je da se i na ovaj način menadžment javnih kompanija ohrabri na savesnije izveštavanje.

Uprkos brojnih ograničenja lokalni interesi menadžmenta mogu nadvladavati opšte korporativne interese. Vezivanje aktivnosti menadžera i njihovog doprinosa uspehu preduzeća sa sistemom nagrađivanja sračunato je na približavanje interesa menadžera i vlasnika. Naravno, pomenuti doprinos nije lako izmeniti. Zaista je teško pronaći pokazatelj koji reaguje na aktivnosti menadžera, a koji ne reaguje na parametre koji su izvan njegove kontrole, a utiču na uspeh preduzeća. Iako nijedan pokazatelj nije savršen problem ne leži u toj činjenici. Ono što je dramatično zabrinjavajuće je to što vezivanje doprinosa za performanse podstiče menadžere da veštački oblikuju mere performansi na način koji će omogućiti da maksimiraju vlastite koristi ne vodeći računa o interesima vlasnika. Naravno, ni računovodstvene, baš kao ni ekonomske, mere performansi nisu imune na „kreativna“ obliko-

13 Soltani, B., *Revizija, međunarodni pristup*, prevod, MATE, Zagreb, 2010. str. 585.

14 Više videti: Staubus, G., J., *Ethics Failures in Corporate Financial Reporting*, *Journal of Business Ethics*, 57, 2005. p. 5-7.

15 Videti: Rezaee, Z., op. cit. p. 282.

vanja. No, to opet nije problem merenja ostvarenja. To je problem kvaliteta korporativnog upravljanja i korporativne kulture, problem nedostataka mere i problem nedostatka moralnih vrednosti. Ovakvi maniri teško se mogu popraviti računovodstvenim ili neračunovodstvenim merilima uspeha. Otuda, pritisak u pogledu unapređenja kvaliteta finansijskog izveštavanja mora da bude na menadžmentu, kao najslabijoj karici u lancu učesnika u procesu finansijskog izveštavanja.

Uostalom, veliki finansijski skandali praćeni manipulacijama u finansijskim izveštajima ne odražavaju situacije u kojima nije bilo moguće kreirati poštene finansijske izveštaje. To su bile situacije u kojima su se menadžeri, računovođe i revizori teško ogrešili o zakonsku i profesionalnu regulativu i etičke norme. Otuda, visoki etički standardi treba da budu sastavni deo razmišljanja i ponašanja i menadžera i računovođa. To podrazumeva, naravno, i računovodstvenu pismenost menadžmenta.

Etički izazovi u revizorskoj praksi

Osnovna svrha revizije je da pruži razumna uveravanja da li su finansijski izveštaji preduzeća sastavljeni u skladu sa relevantnom profesionalnom i zakonskom regulativom, odnosno da li finansijski izveštaji na istinit i fer način prikazuju performanse preduzeća. Potreba za potvrđivanjem kvaliteta finansijskih izveštaja od strane nezavisnih revizora nastala je kao posledica očiglednog sukoba interesa koji postoji u procesu finansijskog izveštavanja. Menadžment, čija se ostvarenja procenjuju na osnovu informacija iz finansijskih izveštaja, aktivno učestvuje i snosi konačnu odgovornost za pripremanje tih izveštaja. U takvim uslovima održanje poverenja u finansijsko izveštavanje podrazumeva nepristrasno mišljenje o kvalitetu izveštaja. U tom kontekstu nezavisna revizija čini sastavni deo sistema obezbeđenja javnog interesa.

Usled velikih finansijskih prevara koje revizori nisu otkrili, ili su u njihovom prikrivanju aktivno i učestvovali, i posledičnog gubitka kredibiliteta, verovatno više nego ikada ranije, rad nezavisnih revizora je predmet povećane pažnje regulatornih tela i investicione javnosti. Očekivanja javnosti u pogledu poštovanja prihvaćenih standarda i etičkog ponašanja su velika. Naravno, kvalitet rada revizora i njihov rejting zavise u velikoj meri i od poštovanja

profesionalnih etičkih standarda. Akcenat se pri tome naročito stavlja na kompetentnost, integritet i sposobnost očuvanja nezavisnosti.

Kompetentnost i integritet, kao važne komponente kredibiliteta revizora, se ne mogu odvojeno posmatrati. Posedovanje kompetentnosti uverava investicionu javnost da ukoliko finansijski izveštaji odstupaju od prihvaćenih računovodstvenih standarda, odnosno od onoga što se podrazumeva pod istinitim i poštenim izveštavanjem, da će revizor to i otkriti. Integritet, s druge strane, pruža garancije da ukoliko revizor otkrije nepravilnosti da će investiciona javnost kroz revizorsko mišljenje to saznati. Ispunjenje samo jednog od ovih zahteva nije dovoljno.¹⁶

Nezavisnost revizora je jedan od stubova postojanja računovodstvene profesije. Pri tome, zadatak računovođa je da kreiraju istinite i poštene izveštaje o uspehu i finansijskom položaju preduzeća, prvenstveno investicionoj javnosti koja se u procesu odlučivanja na takve informacije oslanja. Zadatak revizora, koji je prvo računovođa pa onda revizor, je da svojim nezavisnim mišljenjem pruži kredibilna uveravanja korisnicima informacija, opet prvenstveno investitorima, o tome da li su finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa relevantnom zakonskom i profesionalnom regulativom, odnosno da li na istinit i pošten način predstavljaju uspeh i finansijski položaj preduzeća. Iz ovog se jasno vidi suštinska razlika između prirode odgovornosti drugih profesija i odgovornosti računovodstvene profesije. Primera radi, lekari u obavljanju svog posla imaju primarnu odgovornost prema pacijentima, advokati prema klijentima, dok računovodstvena profesija mora da ispuni svoju odgovornost prema investicionoj javnosti, što znači da se javni interes stavlja ispred interesa poslodavaca.

Američki Vrhovni sud je u svom rešenju, u vezi sa slučajem kompanije Arthur Young & Co., nedvosmisleno potvrdio primat javne odgovornosti i potrebu očuvanja nezavisnosti. U presudi je jasno istaknuto da "potvrđivanjem javnih izveštaja, koji zbirno oslikavaju finansijski status jedne korporacije, nezavisni revizor preuzima javnu odgovornost koja prevazilazi svaku odgovornost u odnosu na klijenta. Nezavisni ovlašćeni revizor koji obavlja ovu posebnu funkciju duguje krajnju odanost poveri-

¹⁶ Više videti: Sundem, G., op. cit. p. 2.

ocima i akcionarima korporacije, kao i investicionoj javnosti. Ova funkcija "javnog čuvara" zahteva od računovođe da zadrži sve vreme potpunu nezavisnost od klijenta, kao i da iskaže odanost javnom poverenju.¹⁷ Upravo ova kva specifična pozicija revizora je izvor mnogih nevolja za investitore, revizore i celu računovodstvenu profesiju. Ključna opasnost pri tome je gubljenje nezavisnosti. Strah u tom pogledu je posledica: postojanja latentnog sukoba interesa, izloženosti pritiscima, pružanja nerevizorskih usluga i neadekvatne kontrola rada revizora.

Prvo, revizori se po prirodi odnosa koji postoje na relaciji „menadžment preduzeća – revizor – investiciona javnost“ uvek nalaze u sukobu interesa. U tom kontekstu revizor se nalazi u veoma neugodnom položaju. Činjenica je da menadžment angažuje, otpušta i plaća revizora. Dajući mu posao menadžment omogućava revizorima da zarađuju za život, ali odgovornost revizora prema javnom interesu zahteva da on pruža usluge investitorima i drugim eksternim korisnicima.¹⁸ Cilj menadžmenta je pri tome da ispoštuje zahteve regulatornih tela, da dobije pozitivno mišljenje i očuva poverenje investitora. Revizor obavlja svoju delatnost da bi stvorio dobitak za svoju revizorsku kuću, što će zavisiti i od toga da li će zadržati klijente i da li će prodati pored revizorskih i nerevizorske usluge. Investitori i drugi korisnici očekuju objektivne informacije koje će im pomoći u odlučivanju, ali ti korisnici za to ne plaćaju.¹⁹ Dakle, očekuje se da revizori rade u interesu javnosti, a ne u interesu poslodavca koji ih plaća. Uvažavanje interesa široke javnosti, koja želi objektivan uvid u ostvarenja preduzeća, čak i onda kada interesi kompanije za koje rade nisu zadovoljeni predstavlja veliki test nezavisnosti i etičkog ponašanja revizora.

Proizilazi da je nezavisnost revizora po definiciji ugrožena. Oni su interesno tesno povezani sa menadžmentom, sa kojim često izgrađuju prijateljske odnose. Negovanje dugoročnih odnosa sa klijentima takođe može da bude prepreka nezavisnom obavljanju poslova od strane revizora. Otuda i potreba da se kontinuirani angažmani revizora u istoj kompaniji vremenski ograniče. Pored

toga, gubitak klijenata zbog mišljenja koje ne zadovoljava menadžment može se negativno odraziti na karijeru pojedinih revizora, zbog čega oni mogu nastojati da izbegnu nezadovoljstvo uprave. Nije teško shvatiti šta sa stanovišta finansijskih interesa revizorske kuće može značiti tvrdi nezavisni stav revizora. Insistiranje na stavovima revizora koji su u suprotnosti sa interesima menadžmenta nosi sa sobom opasnost gubitka posla. S druge strane, nikako ne smemo gubiti iz vida da trošak koji nastaje kao posledica neetičkog ponašanja pojedinaca je zanemarljiv u odnosu na štetu koja se nanosi profesiji.

Drugo, revizori su često izloženi različitim pritiscima. Oni su pritisnuti rokovima, koji mogu u odnosu na složenost posla da budu veoma kratki. Ovo podstiče na ponašanje u kome kvalitet revizije nije primarni izvor prihoda, već broj obavljenih revizija, što interese investitora i interese računovodstvene profesije gura u drugi plan. Revizori se nalaze i pod pritiskom da od njihovog mišljenja zavisi i mogućnost pribavljanja novog kapitala preduzeća u narednim periodima, kretanje cena akcija, a ponekad, i opstanak preduzeća. Gubi se pri tome iz vida da revizor ne sme da učestvuje u odlaganju priznavanja problema. Posledice mogu možda na kratko biti odložene, ali će se zato kasnije manifestovati u mnogo drastičnijoj formi. Pri svemu tome u procesu odlučivanja revizorima nije lako. Od njihovog mišljenja može zavisiti i zadržavanje posla za preduzeće u narednim periodima. Od načina postupanja često zavisi individualna karijera revizora. Eventualna nesposobnost revizora da se odupre ovakvim pritiscima čini revizore saučesnicima u mogućim finansijskim skandalima.

Pored prethodnog, revizori su izloženi i pritiscima koji se vezuju za strah od mogućeg pokretanja sudskog spora usled nedovoljno dobrog sagledavanja problema i pogrešnih zaključaka u mišljenju. Skupi sudski sporovi predstavljaju veliki teret za revizorske kuće. Eventualni gubitak sudskog spora pokreće pravo nadoknade štete, što revizorske kuće može dovesti u ozbiljne finansijske probleme. Pokretanje i, naročito, gubitak sudskog spora smatra se velikim neuspehom (ne samo finansijskim) revizorske firme. Dodamo li tome još i štete koje trpe investitori u vidu izgubljenih kapitalnih dobitaka i poljuljanog ugleda kompanije postaje jasno zašto revizori moraju da budu kompetentni, profesionalni i da rade sa dužnom pažnjom.

17 Minz, S., Morris, R., op. cit. p. 101.

18 Više pogledati: Staubus, G., J., *Ethics Failures in Corporate Financial Reporting*, Journal of Business Ethics, 57, 2005. p. 8-9.

19 Isto, p. 8.

Treće, nerevizijske usluge predstavljaju veliku pretnju po nezavisnost revizora. Nezavisno od toga što se mogu iznositi i argumenti koji idu u prilog davanju revizorskih i nerevizorskih usluga istom klijentu (bolje upoznavanje preduzeća i kvalitetnija revizija), nerevizijske usluge moraju da budu ozbiljan upozoravajući signal za analizu kvaliteta finansijskog izveštavanja i kvaliteta obavljene revizije. Nerevizorske usluge mogu da budu korišćene da bi se kompenzovale niske cene revizorskih usluga. Mnoge revizorske kuće nisu više male kompanije koje se bave davanjem samo usluga revizije. Konsultantske usluge, vezane za finansijsko-računovodstveno savetovanje, poresko savetovanje, upravljanje finansijama i slično, čine veoma ozbiljan deo portfolia usluga revizorskih firmi. Ovo je imalo za posledicu da praksa revizorskih firmi postane mnogo raznovrsnija i profitabilnija. Profitabilnost revizije nije toliko bitna ako se ostvaruju ogromni dobiti na nerevizorskim uslugama.²⁰

O ozbiljnosti prethodnog problema dovoljno ubedljivo govore i istraživanja da su u strukturi ukupnih prihoda revizorskih kuća sredinom sedamdesetih godina prihodi od revizije pet najvećih revizorskih kuća (uključujući i Arthur Andersen & Co.) učestvovali u proseku preko 65%, dok je kod nekih bilo više od 75% (Price Waterhouse & Co.) Suprotno tome, 2000. godine učešće prihoda od revizije je kod svih velikih revizorskih kuća palo ispod 45% (kod kompanije Deloitte & Touche samo 31%).²¹ Otuda i briga regulatora tržišta kapitala da je nezavisnost revizora potencijalno ugrožena nerevizijskim poslovnim odnosima revizorskih kuća sa njihovim klijentima. Razumljiv je pri tome zahtev da javna društva obelodanjuju iznose naknada revizora, posebno za revizorske i nerevizorske usluge.

Nesporno je da ako revizorske firme preuzmu dodatnu obavezu pružanja konsultantskih usluga, da su opasnosti od sukoba interesa povećane. Teško je poverovati da ako neko, primera radi, učestvuje u pripremanju računovodstvenih politika jednog preduzeća da će kasnije u procesu revidiranja izveštaja koji su zasnovani na takvim računovodstvenim politikama priznati da one ne odražavaju na najbolji način performanse preduzeća. Svemu ovome moramo dodati da povećana konkurencija između

revizora i „otimačke“ cene mogu da budu razlog smanjenja pažnje revizora a, samim tim, i kvaliteta revizorskog mišljenja.²² Sve ovo, utoliko pre, što se na tržištu revizorskih usluga gotovo uvek mogu pronaći firme koje nude „liberalnije“ tumačenje propisa. Davanje prioriteta drugim ciljevima i žrtvovanje osnovne misije revizora, koja se ogleda u služenju javnom interesu, predstavlja prvorazredno etičko pitanje.²³

Četvrto, kontrola rada revizora od strane različitih profesionalnih udruženja nije dovoljno efikasna. Opet je reč o klasičnom sukobu interesa, koji je sada poledica bliskosti takvih udruženja sa revizorima i preduzećima za reviziju. Već smo pomenuli da je praksa je pokazala da samoregulativa i samonadzor nisu dovoljni. To je imalo za posledicu pomeranje nadzorne uloge sa samoregulatornih institucija prema većem učešću države preko državnih agencija i regulatornih tela.

Odgovornost prema javnosti zahteva i javni nadzor. Preka je potreba instaliranje mehanizama javnog nadzora revizije. Kredibilitet računovodstvene profesije podrazumeva da javna nadzorna tela treba da budu odvojena od revizora i preduzeća koja obavljaju poslove revizije u personalnom i upravljačkom smislu, veoma moćna u pogledu nadležnosti i odgovornosti za kvalitet revizije javnih društava u smislu mogućnosti pokretanja istražnih radnji i sankcionisanja neprimerenog ponašanja, finansijski nezavisna, što znači da imaju stabilne i sigurne izvore finansiranja koji ne mogu uticati na njihovu nezavisnost u procesu vršenja nadzora i privržena transparentnosti u radu koja će ulivati sigurnost investitorima. Netolerantnost prema onima koji narušavaju ugled profesije i svih poštenih računovođa i revizora je neophodna. U svemu tome važnu ulogu mogla bi imati i regulatorna tela, koja bi trebalo da ojačaju kontrolu kvaliteta revizije javnih društava.

22 O problematičnim aspektima revizorskog posla više pogledati: Crane, A, Matten, D, *Business Ethics: A European Perspective*, Oxford University Press, New York, 2004. p. 198-199.

23 Ovdje treba reći da je pozicija revizora prilično lagodna kada je reč o zakonskim ograničenjima. Naime, uloga revizora nije da otkriva prevare, već da pruži razumna uveravanja da su finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa računovodstvenim pravilima. Otkrivanje prevara zahteva dublja istraživanja, analizu dužeg vremenskog perioda i veća sredstva. Istraživanja ukazuju da su 2004. i 2005. godine u USA u 75% preduzeća gde su otkrivene prevare vršena eksterna revizija. Međutim, eksternom revizijom je otkriveno samo 12% prevara u 2004. i samo 10,9% prevara u 2005. godini. U takvim okolnostima nije teško „prevideti“ nešto što nije dozvoljeno. Više o ovome videti: Mintz, M. S., Morris, E. R., op. cit. p. 61-62.

20 Isto, p. 9-10

21 Soltani, B., op. cit. str. 583.

Uz sve prethodno, investitori ne smeju da zaborave da revizori, zbog ogromnog broja transakcija, nikada ne proveravaju evidentiranje svih nastalih transakcija. Uostalom, njihov zadatak i nije otkrivanje prevara, već pružanje razumnih uveravanja u pogledu kvaliteta finansijskih izveštaja. Primarna odgovornost je, videli smo, na menadžmentu. Međutim, ovo ne treba razumeti tako da su revizori oslobođeni odgovornosti. Oni ne smeju da budu uključeni u prikrivanje nepovljudnih okolnosti i falsifikovanje izveštaja. Javna odgovornost revizora isključuje mogućnost skrivanja iza zahteva poverljivosti.

Insistiranje na kompetentnosti, integritetu, nezavisnosti i drugim pravilima ponašanja nije nešto što nije proklamovano u standardima i etičkom kodeksu za profesionalne računovođe. Problem je što samo postojanje ne znači po automatizmu i primenu u praksi. Nažalost, analiza finansijskih prevara ukazuje da ni revizori nisu ispunjavali svoje zadatke i da imaju zapažen doprinos u razvijanju kreativne računovodstvene prakse. Kupovina mišljenja, iz perspektive klijenta, odnosno prodaja mišljenja, iz perspektive revizora, predstavlja tužnu priču revizorske prakse. Postoji više razloga koji mogu uticati na ponašanje revizora, a najveći broj njih je povezan sa ozbiljnim etičkim izazovima.

Ostali etički izazovi u procesu obezbeđenja kvaliteta finansijskog izveštavanja

Odgovornost zakonodavca. Odgovornost za razvijanje kreativne računovodstvene prakse postoji i na zakonodavnom nivou. Iako na prvi pogled možda ne izgleda tako, i na području kreiranja zakonske regulative postoje ozbiljni etički izazovi. Odlaganje donošenja pojedinih propisa, propuštanjem da do kraja reguliše pojedina pitanja ili pogrešnim postavljanjem nekih rešenja zakonodavac direktno utiče na formiranje nepovoljnog okruženja za pošteno izveštavanje. Izbegavanjem formiranja javnih nadzornih tela (svejedno da li to radi pod uticajem poslovnih ljudi, kada postoji sumnja u koruptivno delovanje, ili bez tog uticaja, kada je reč o nekompetentnosti) zakonodavac dodatno širi manevarski prostor za kreativnu računovodstvenu praksu. Pomenimo ovde i srpsku praksu gde se vladinim uredbama menjaju međunarodni standardi, a time i zakon budući da je Zakonom o računovodstvu i reviziji predviđena obavezujuća primena međunarodnih računovodstvenih standarda.

Reč je o nekoj vrsti pravnog nasilja. U isto vreme reč je i o odnosu države prema javnom interesu.

Odgovornost većinskih vlasnika. Većinski vlasnici, ponekad zajedno sa menadžmentom i računovođama, a ponekad i u saradnji sa eksternim revizorima, mogu raditi na štetu malih akcionara. Brojne su situacije koje predstavljaju plodno tle za odstupanje od poštenog i istinitog izveštavanja. Pribavljanje dodatnog kapitala, u vidu dužničkih hartija od vrednosti ili kreditnih izvora, može stimulisati da se prikaže povoljniji položaj preduzeća nego što on stvarno jeste. Nova emisija akcija takođe može biti zloupotrebljena na štetu malih akcionara. Mogućnost da se deo nove emisije plati unošenjem stvari i prava većinski vlasnik često pribegava precenjivanju unetih stvari čime se ugrožavaju interesi postojećih akcionara koji ne učestvuju u emisiji, kao i interesi postojećih i novih akcionara koji plaćaju gotovinom. Posebna pažnja mora se posvetiti transakcijama sa povezanim licima, budući da tada, pored opasnosti premetanja dobitaka između perioda, postoji i opasnost premetanja dobitaka između preduzeća, što vodi kreativnom prikazivanju uspeha i finansijskog položaja takvih preduzeća. Neetičko ponašanje vlasnika u takvim situacijama je nesporno, ali je na ozbiljnom ispitu etičko ponašanje računovođa i revizora.

Odgovornost finansijskih analitičara i pravnih savetnika. Nedostatak kompetentnosti, kulture i nedovoljna odgovornost prema javnom interesu mogu da budu uzroci neetičkog ponašanja finansijskih analitičara i pravnih savetnika. Kompetentnost je određena stepenom razumevanja složenih finansijskih transakcija koje su koristila preduzeća koja su činila finansijske prevare. Eksterni nezavisni analitičari su postali glasni suviše kasno, tek kada su tržišta prepoznala manipulacije. Takođe, finansijski i pravni savetnici, često držeći se poznate maksime "dozvoljeno je sve što nije zabranjeno" koristeći pravne nedorečenosti i zaobilazeći duh zakona, zarad sopstvenih i interesa menadžmenta, obesmišljavaju zakone, dobre poslovne običaje, a o etici i da ne govorimo. S druge strane, ne treba izgubiti iz vida da kompanije često plaćaju usluge finansijskih analitičara, tako da se oni u takvim situacijama nalaze u sukobu interesa. Teško je poverovati da će analitičar napraviti negativan izveštaj o kompaniji koja ga plaća.²⁴

²⁴ Sundem, G., op. cit. p. 5.

Odgovornost političke elite. Etička odgovornost, konačno, mora biti svojstvena i političkoj eliti, u meri u kojoj se, zloupotrebljavajući političku moć, neprimereno meša u računovodstvenu profesiju. Politički pritisci na računovodstvenu profesiju su nešto o čemu se sve više javno govori. Ti pritisci generalno idu u dva pravca. Prvo, oni su usmereni na kreatora računovodstvenih standarda. Namera je da se politička moć zloupotrebi još u fazi postavljanja računovodstvenih rešenja. Uticaji da međunarodni standardi finansijskog izveštavanja više odražavaju računovodstvenu praksu određenih zemalja, zalaganja za više ili manje konzervativna rešenja, naklonjenost većoj „fleksibilnosti“ menadžmenta u primeni računovodstvenih pravila i promovisanje određenih koncepata vrednovanja su samo neki od primera. Poznata je situacija kada je američki Odbor za računovodstvene standarde predložio pooštavanje uslova za opcije na akcije još 90-tih godina, ali to nije naišlo na razumevanje Kongresa.²⁵ Dok je ovakva vrsta pritiska, već po definiciji što iza njih stoji moć umesto kompetentnosti, neprihvatljiva, nemoralna i štetna, druga vrsta pritiska je po načinu ispoljavanja još brutalnija. Po svojoj prirodi ovi pritisci su nekonzistentni, kapriciozni, parcijalnim interesima motivisani i gotovo uvek suprotni računovodstvenim pravilima. Oni se manifestuju kroz politička rešenja pojedinih računovodstvenih problema ili kreativna tumačenja prihvaćene profesionalne regulative. Po pravilu takva rešenja rezultiraju skrivenim gubicima u bilansima. Prisivajanje mogućih kratkoročnih koristi za ovakva neprimerena mešanja u računovodstvenu profesiju i adresiranje mnogo većih dugoročnih šteta na tu istu profesiju su prateće pojave ovakvog ponašanja. Ono što u ovim okvirima više zabrinjava od institucionalnog političkog uplitanja vezano je za nedovoljnu sposobnost profesije da se odupre takvim pritiscima.

Odgovornost akademskih edukatora u procesu finansijskog izveštavanja

Veliki finansijski skandali, česta upletenost računovođa i revizora u krivotvorenju finansijskih izveštaja i posledično poljuljani kredibilitet računovodstvene profesije otvaraju probleme preispitivanja i unapređenja računovodstvene edukacije. U tom smislu očekivanja od akademske zajed-

nice su velika, i to kako u pogledu ponude kompetentnih znanja koja će unaprediti rad profesionalnih računovođa, tako i u pogledu doprinosa povećanju uspešnosti (ponudom kvalitetne informacione podrške procesu odlučivanja) i konkurentnosti privređivanja (doprinosom stabilnosti finansijskih tržišta, sigurnosti investitora i prilivu kapitala) i stvaranju klime koja će ograničavati kreativno, a podsticati etičko izveštavanje.

Segment obrazovanja nije izolovan od dešavanja u društvu. Kao oslonac svakog društva obrazovanje je u funkciji rešavanja problema, unapređenja teorijskih i primenjenih znanja, odnosno u funkciji prosperiteta zajednice. Uloga akademske zajednice, tačnije onog dela koji je povezan sa aktivnostima finansijskog izveštavanja, nije drugačija. Polazeći od uloge računovodstva i računovođa u čuvanju javnog interesa, lako ćemo zaključiti da računovođe sa najvišim računovodstvenim zvanjima, zajedno sa drugima koji su direktno ili indirektno povezani sa finansijskim izveštavanjem, imaju veliku odgovornost prema zajednici, regulatornim telima, investitorima, menadžmentu i računovođama u pogledu pružanja potrebnih znanja kako bi se taj javni interes efikasno štitio.

Zapravo, ključne pretpostavke kvaliteta izveštavanja su edukacija, kontinuirano usavršavanje i etičko ponašanje. Najvažniju ulogu u tom procesu imaju univerziteti, računovodstveni instituti i, u delu koji se odnosi na kontinuiranu edukaciju, profesionalne organizacije. U ovom radu posebno akcentujemo odgovornost kompetentnih akademskih institucija u kreiranju kvalitetnih programa, odgovornost akademskih računovođa u obrazovanju budućih računovodstvenih praktičara, odgovornost prema iniciranju i sprovođenju reformi i odgovornost prema promovisanju profesije.

Stvaranje kompetentnog profesionalnog računovođe koji će doprinosti profesiji i društvu u celini nameće *odgovornost za kreiranje programa* koji će odgovoriti savremenim izazovima. Pored specijalizovanih računovodstvenih znanja (finansijsko izveštavanje, upravljačko računovodstvo, računovodstvena teorija, korporativne finansije, upravljanje troškovima, revizija, forenzičko računovodstvo, informacione tehnologije u računovodstvu), neophodna su i šira znanja iz poslovne ekonomije, korporativnog upravljanja, finansijskih tržišta, menadžmenta, trgovinskog prava, organizacije i sl. Posebno treba naglasiti da

²⁵ Isto, p. 4.

programi edukacije profesionalnih računovođa moraju da budu obogaćeni poslovnom i računovodstvenom etikom, što bi doprinosilo formiranju ispravnih profesionalnih stavova u prosuđivanju u skladu sa vrednostima koje su u interesu profesije i društva.

Šira znanja doprinose boljem razumevanju problema, pouzdanijem odlučivanju, ali i bržem i lakšem usvajanju profesionalnih veština i shvatanju pravog značenja javnog interesa. Neki autori ističu da “neko ko je široko obrazovan lako može da ima široku sliku, a računovodsvena greška je često rezultat toga što praktičar posmatra stvari delimično i ograničeno.”²⁶ Otpori u pravcu unapređenja mogu biti prisutni čak i kod akademskih računovođa. Jednim delom oni su posledica ipak nerazumevanja šireg značaja računovodstva i nepotrebnog straha od jednog računovodstvenog otvaranja prema drugima. Drugim delom oni su posledica nespremnosti u pogledu ulaganja dodatnih napora da se prate savremeni trendovi.

Videli smo, međutim, da kvalitet finansijskog izveštavanja ne zavisi samo od računovođa. Podizanje kvaliteta izveštavanja zahteva da tržišni participanti – menadžeri, akcionari, analitičari i regulatori – budu računovodstveno opismenjeni.²⁷ Na ovom mestu se otvaraju mnoga pitanja. Kako očekivati od menadžmenta da odlučuje o računovodstvenim politikama, ako on ne zna šta one znače? Kako očekivati etičko ponašanje, ako on ne zna računovodstvene poslovne i pravne konsekvence? Kako očekivati doprinos regulatora, ako ne postoji razumevanje svrhe finansijskog izveštavanja? Problem postaje još ozbiljniji ako imamo u vidu da u praksi računovodstvene poslove poslove obavlja veliki broj lica koja nemaju osnovno računovodstveno obrazovanje. Nepostojanje obaveznosti licenciranja profesionalnih računovođa, što je slučaj u Srbiji, i prilična indiferentnost menadžmenta prema tome ko obavlja računovodstvene poslove, što opet u Srbiji nije retkost, stvaraju okruženje koje ne pogoduje zaštiti javnog interesa.

Za nedovoljno računovodstveno obrazovanje neračunovođa odgovornost snose menadžment obrazovnih institucija i rukovodioci departmana. Izostavlja-

njem osnovnih računovodstvenih disciplina na neračunovodstvenim departmanima, koje zajedno sa ostalima određuju nivo opšteg ekonomskog obrazovanja, i jedni i drugi se neodgovorno i kratkovidno ponašaju. Ne ulazeći u razloge zašto je to tako, možemo konstatovati da su posledice veoma ozbiljne. Stvaranje hendikepiranih diplomaca otežava njihovo snalaženje u praksi, što ne nanosi samo njima štetu, već i obrazovnoj instituciji, a potencijalno i zajednici ako oni zauzimaju pozicije koje podrazumevaju čuvanje javnog interesa. Takvo ponašanje nije ni odgovorno ni etično. Uostalom, niko ne treba da gubi iz vida da poreski obveznici ili sami korisnici usluga obrazovnih institucija plaćaju za edukovanje budućih profesionalaca koji će raditi u interesu javnosti i da je nemoralno takve usluge ne pružati. Odgovornost prema javnom interesu u procesu edukacije nadilazi računovodstvene okvire. S druge strane, odgovornost za urušavanje profesije dozvoljavanjem ulaska nelicenciranih lica da obavljaju računovodstvene poslove je na državi, tačnije na zakonodavcu, što je opet posledica nerazumevanja važnosti i posledica pogrešnih odluka na ovom području.

Odgovornost akademskih računovođa za edukaciju budućih profesionalnih računovođa se podrazumeva. Poklanjanje velike pažnje tumačenju međunarodnih računovodstvenih standarda, s obzirom na njihovu kompleksnost, obimnost i intenzitet promena jeste veliki izazov. Doprinos akademskih računovođa na tom planu je svakako bitan, ali čini se da je to nešto što treba raditi kroz kontinuiranu edukaciju u okviru profesionalnih organizacija. Pravi izazov, ali i potreba, vezani su za razmatranje teorijske utemeljenosti rešenja pojedinih problema u standardima. Bavljenje samo standardima osiromašuje buduće računovođe. Oni moraju da budu osposobljeni da razmišljaju u širim okvirima. Širenje vidika, naročito na višim nivoima računovodstvenog obrazovanja, podrazumeva uzimanje za polazište teorijskih razmatranja problema, onda upoznavanje sa rešenjima u standardima i, na kraju, davanje odgovora zašto razlike postoje.²⁸ Kritičko razmišljanje je neophodno za profesiju kao što je računovodstvo. Ono omogućava lakše prilagođavanje novim situacijama i ne ograničava, već podstiče etičko ponašanje.

²⁶ Šefers, M., Pakaluk, M., op. cit. str. 306.

²⁷ Revsine, L., Enron: sad but inevitable, *Journal of Accounting and Public Policy*, 21, 2002. p. 142.

²⁸ Staubus, G., op. cit. p. 12-14.

Uz sve prethodno, neophodno je više naglašavati važnost javnog interesa i etičku dimenziju izveštavanja. Računovodstvene prevare koje su se dešavale ne služe na ponos računovođama, ali se one ne mogu skrivati, jer budući računovodstveni praktičari neće biti osposobljeni da ih prepoznaju i izbegnu. Međutim, kvalitetna edukacija na ovom području podrazumeva da se zajedno sa upoznavanjem računovodstvenih prevara u isto vreme saopštava šta podrazumeva dobra računovodstvena praksa, kako prevare otkriti, šta znači ponašati se etično, naročito onda kada pravila nisu dovoljno jasna, i kakve su posledice neprihvatljivog ponašanja za sve učesnike u tom procesu.

Odgovornost prema iniciranju promena u računovodstvu u najvećoj meri je na akademskim računovođama. Njihova odgovornost proizilazi iz njihove pozicije. S jedne strane, razumno je očekivati da oni imaju leadersku poziciju u smislu posedovanja autoriteta ne samo u računovodstvenim institucijama. S druge strane, kako ističe George Staubus, radi se o licima koja neće biti pogođena reformama. "Akademske računovođe bi, zaklonjene akademskom slobodom i zaštićenim izvorom prihoda, mogli da budu "jeftini proizvođači" reformski orijentisanih aktivnosti. Možemo razumeti pritiske na korporativne računovođe da se odupru reformama koje favorizuju javni interes, kao i pritiske na revizore od strane klijenata koji plaćaju njihove naknade.... Ako reforma treba da potekne iz šire računovodstvene profesije, a ne od državnih regulatornih tela, onda ona mora dolaziti iz akademskih krugova... Akademikari treba da govore i pišu o svojim pozicijama kao da su uvereni u izgleda na uspeh. Šta možemo da izgubimo?"²⁹ Zaista, teško je očekivati, primera radi, da će revizori inicirati promene vezane za ograničenja pružanja nerevizijskih usluga, ograničenja broja uzastopnih revizija u jednom pravnom licu ili obaveznu rotaciju revizora.

Konačno od akademskih računovođa se očekuje značajan *doprinos u promovisanju važnosti računovodstvene profesije za investicionu javnost, stabilnost finansijskog sistema i nacionalnu ekonomiju*. Važna područja delovanja su kreiranje profesionalne zakonske i profesionalne regulative i promovisanje etičkog načina ponašanja. Od akademskih računovođa se očekuje promovisanje profesije na

različitim naučnim skupovima i to ne samo onim koji su primarno namenjeni računovođama, već i na onim koji su namenjeni menadžerima, marketing ekspertima, učesnicima na finansijskom tržištu i sl. Odgovornost prema profesiji podrazumeva aktivno učešće u radu profesionalnih organizacija, nacionalnim nadzornim i regulatornim telima. Očekuje se da akademske računovođe igraju važnu ulogu u vraćanju izgubljenog poverenja u računovodstvenu profesiju. Taj put je dug i nimalo lak, ali drugog puta nema.

Zaključak

Kvalitetno finansijsko izveštavanje nije nešto što se samo po sebi podrazumeva. Uprkos naporima zakonodavca, regulatornih tela i računovodstvene profesije da razviju kvalitetnu regulativu čija bi primena osigurala istinito i pošteno finansijsko izveštavanje, poslovna praksa pokazuje da to nije dovoljno. Postojeća regulativa nije savršena, niti će, zbog raznovrsnosti i kompleksnosti poslovnih situacija, takva moći da bude razvijena. To nas navodi nazaključak da postojanje kvalitetne regulative nije dovoljna garancija za obezbeđenje kvalitetnog finansijskog izveštavanja.

Profesionalna i zakonska regulativa predstavlja minimalne standarde ponašanja, ne samo profesionalnih računovođa, već i svih onih koji učestvuju u procesu obezbeđenja kvaliteta finansijskog izveštavanja. Etika se na njih nadovezuje i obezbeđuje putokaze za ponašanje svih učesnika u tom procesu. Budući da u okviru računovodstvene regulative postoji značajan prostor za prosuđivanje, da se odluke neretko donose u situacijama kada pravila nisu dovoljno jasna i da liniju razgraničenja između onoga što je prihvatljivo i onoga što nije prihvatljivo nije uvek lako povući, računovodstvo se smatra jednom od etički najzahtevnijih profesija.

Budući da je lanac učesnika u procesu finansijskog izveštavanja dug i da u tom lancu važnu ulogu imaju i računovođe, svi učesnici u tom procesu se moraju pridržavati standarda etike u računovodstvu. Otuda etički izazovi u procesu obezbeđenja kvaliteta finansijskog izveštavanja stoje pred profesionalnim računovođama, menadžmentom, revizorima, zakonodavcima i regulatornim telima, većinskim vlasnicima, finansijskim i pravnim savetni-

²⁹ Isto, p. 14.

cima i političarima. U tom kontekstu značajnu odgovornost imaju i akademske računovođe koji treba da odigraju važnu ulogu u unapređenju kvaliteta edukacije, promovisanju profesije i vraćanju izgubljenog poverenja.

Literatura

1. Benston, G., Bromwich, M., Litan, R., Wagenhofer, A., *Worldwide Financial Reporting*, Oxford Scholarship Online, February, 2006.
2. Crane, A., Matten, D., *Business Ethics: A European Perspective*, Oxford University Press, New York, 2004.
3. *Developments in the Financial Reporting Supply Chain – Results from a Global Study among IFAC Member Bodies*, International Federation of Accountants, Information Paper, New York, 2009.
4. *Developments in the Financial Reporting Supply Chain – Current Perspectives and Directions*, International Federation of Accountants, Information Paper, New York, 2008.
5. Grant, M. R., Visconti, M., *The Strategic Background to Corporate Accounting Scandals*, Long Range Planning, 39, 2006.
6. Kranacher, M., Riley, R., Jr., Wells, J., *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2011.
7. LaRue, T., *The Ethics of Management*, McGraw-Hill, New York, 2006.
8. Low, M, Davey, H., Hooper, K., *Accounting scandals, ethical dilemmas and educational challenges*, Critical Perspectives on Accounting 19, 2008.
9. *Međunarodni standardi i saopštenja revizije, uveravanja i etike*, prevod, Savez računovođa i revizora Srbije, 2006.
10. Malinić, D., *Savremeni izazovi integralog istraživanja kvaliteta finansijskih izveštaja*, Ekonomika preduzeća, specijalno izdanje "Tajne bilansa – menadžerski ugao", Savez ekonomista Srbije, Beograd, 2009.
11. Malinić, dr D., *Creative financial reporting as a source of information risks*, Ekonomika preduzeća, Journal of Serbian Economist Association, Belgrade, September – October, 2008.
12. Maurice, J., *Accounting Ethics*, Pitman Publishing, London, 1996.
13. Minz, S., Morris, R., *Ethical Obligations and Decision Making in Accounting*, Text and Cases, McGraw Hill, New York, 2008.
14. Penman, H. S., *Financial Statement Analysis Security Valuation*, McGraw Hill/Irwin, New York, 2007.
15. Reilly, K. F., Brown, C. K., *Investment Analysis & Portfolio Management*, Thomson, Mason, Ohio, 2003.
16. Revsine, L., *Enron: sad but inevitable*, Journal of Accounting and Public Policy, 21, 2002.
17. Rezaee, Z., *Causes, consequences and deterrence of financial statement fraud*, Critical Perspective on Accounting, 2005.
18. Satava, D., Caldwell, C., Richards, L., *Ethics and the Auditing Culture: Rethinking the Foundation of Accounting and Auditing*, Journal of Business Ethics, 64, 2006.
19. Shilit, H., *Financial Shenanigans*, McGraw Hill, New York, 2002.
20. Soltani, B., *Revizija, međunarodni pristup*, MATE, Zagreb, 2010.
21. Staubus, G., J., *Ethics Failures in Corporate Financial Reporting*, Journal of Business Ethics, 57, 2005.
22. Stevanović, dr N., *Bilansno-političke implikacije po kvalitet dobika*, Ekonomika preduzeća, specijalni broj: Tajne bilansa: menadžerski pristup, Savez ekonomista Srbije, 2009.
23. Stickney, C., Brown, P., Wahlen, J., *Financial Reporting, Financial Statement Analysis and Valuation – A Strategic Perspective*, Thomson, Mason, 2007.
24. Sundem, G., *Ethics and Financial Reporting in a Post-Enron Environment*, <http://www.cga-pdnet.org>, 2003.
25. Šefers, M., Pakaluk, M., *Razumevanje računovodstvene etike*, prevod, Službeni glasnik Republike Srbije, 2009.

Dejan Malinić

je redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Na osnovnim studijama nastavu izvodi na predmetima Upravljačko računovodstvo i Analiza finansijskih izveštaja. Na master i doktorskim studijama predaje na predmetima Politika dobiti preduzeća, Strategijski kontroling, Strategijsko upravljačko računovodstvo i Korporativno upravljanje. Na Međunarodnom master kursu menadžment i poslovna ekonomija predaje Upravljačko računovodstvo. Autor je dve knjige, Politika dobiti preduzeća i Divizionalno računovodstvo i koautor udžbenika Upravljačko računovodstvo. Pored ovoga objavio je veliki broj naučnih i stručnih radova iz oblasti računovodstva i poslovnih finansija. Sa više referata je učestvovao na međunarodnim konferencijama. Kao rukovodilac, član tima ili konsultant učestvovao je u izradi većeg broja studija i projekata iz oblasti računovodstva, procene vrednosti preduzeća, poslovno-finansijske konsolidacije preduzeća, ocene kreditne sposobnosti, izrade biznis planova i sl. Angažovan je u pružanju konsultantskih usluga iz istih oblasti, uključujući i upravljačku kontrolu, korporativno upravljanje i privatizaciju.

Član je Odbora za računovodstvo u Savezu računovođa i revizora Srbije, član Predsedništva i Izvršnog odbora Saveza ekonomista Srbije i član redakcije časopisa Ekonomika preduzeća. Posедуje zvanje ovlašćeni javni računovođa.